

ESKİ FARŞÇADA FİİLİN SONUNDAKİ “ی/YE” EKİ*

Zeynep Gülzar**
Nuri Şimşekler***

Öz

Deri Farsçanın önemli bir gramer unsuru olan “ی/ye” eki, klasik Farsçada geçmiş zaman fiilleriyle sıkça kullanılmış, ancak günümüz Farsçasında kaybolmuştur. M. X. ve XI. yüzyıl metinlerinde yaygın olan bu ek, geçmiş zamanın yanı sıra şimdiki zaman ortacında ve çeşitli zaman kiplerinde kullanılır. Morfolojik ve yapısal açıdan farklılıklar gösteren bu ek, “ی/یز” gibi formlara da sahiptir. Klasik Farsça dilbilgisinde “ی/یا” (ی/ye) olarak adlandırılan bu ek, şart, temenni, süreklilik gibi türlere ayrılır ve farklı zaman kiplerinde kullanılır. Avrupalı gramer yazarları bu ekin rolünü yeterince açıklamamış ve onu “همی/hemi” ve “می/mi” ile eşdeğer görmüşlerdir. “ی/ye” ve “ی/یز” ekleri, geçmiş ve şimdiki zamanlarda ikili rol oynar, şart, şüphe, istek ve alışkanlıkları ifade eder, ancak durum fiillerinin kullanıldığı bazı durumlar dışında sürekliliği göstermez.

Bu çeviri çalışmasında Fransız Araştırmacı ve İranolog Prof.Dr. Gilbert Lazard’ın Fransızca kaleme aldığı klasik Fars dilinin genel tarihi, fonetiği ve gramer özelliklerini anlattığı ve uzmanlar tarafından alanının en önemli eserlerinden kabul edilen *La Langue Des Plus Anciens Monuments de la Prose Persane* (Paris, 1963) adlı kitabının Dr. Hüsrev Ferşidverd tarafından Farsçaya çevrilen ilgili bölümü Türkçeye aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: “ی/ye” Eki, Gilbert LAZARD, Eski Farsça, Fiildeki “ی/ye” eki, Şekil Açısından “ی/ye”.

309

* Çeviri makalesi/Translation article, DOI: 10.32330/nusha.1512383.Fransız Araştırmacı ve İranolog Prof.Dr. Gilbert Lazard’ın Fransızca yazdığı “La Langue Des Plus Anciens Monuments de la Prose Persane” adlı eserinin ilgili bölümünün Dr. Hüsrev Ferşidverd tarafından tercüme ve ekleme-araştırma şekli ile kaleme alınan *پژوهشی در دستور تاریخی زبان فارسی فعل و گروه فعلی و تحول آن در زبان فارسی* (Fars Dilinin Tarihi Grameri Üzerine Araştırma Farsçada Fiil ve Fiil Grubu ve Dönüşümü) adlı eserindeki Farsça çevirisinden (Suruş Yayınları, Tahran 1383/2013, ss. 193-207) Türkçeye tercüme edilmiştir.

** Öğretim Görevlisi, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Ankara/ Türkiye, e-posta: zgulzar@ankara.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-1623-6504>

*** Prof.Dr. Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü, Konya/ Türkiye, e-posta: n.simsekler@gmail.com, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-7502-6801>

Makale Gönderim Tarihi: 08.07.2024

Makale Kabul Tarihi : 19.10.2024

NÜSHA, 2024; (59):309-325

Teh “ی/ye” Suffix At The End Of The Verb In Old Persian

Abstract

The "ی/ye" suffix, an important grammatical element of Dari Persian, was frequently used with past tense verbs in classical Persian but has disappeared in modern Persian. Common in texts from the 10th and 11th centuries, this suffix is used not only in the past tense but also in present participles and various tense forms. Morphologically and structurally diverse, this suffix also appears in forms such as "/یَئِذْ". In classical Persian grammar, known as "ی/یا" (ی/ye), this suffix is categorized into types such as condition, wish, and continuity, and is used in different tenses. European grammar writers have not sufficiently explained the role of this suffix, considering it equivalent to "همی/hemî" and "می/mî". The "ی/ye" and "یَئِذْ" suffixes play dual roles in past and present tenses, expressing conditions, doubts, wishes, and habits, but do not indicate continuity except in some cases where stative verbs are used.

This translation is based on the relevant section translated into Persian by Dr. Khosrow Farshidvard from the book *La Langue Des Plus Anciens Monuments de la Prose Persane* (Paris, 1963), written in French by French researcher and Iranologist Prof. Dr. Gilbert Lazard, which describes the general history, phonetics, and grammatical features of classical Persian and is considered one of the most important works in the field by experts.

Keywords: "ی/ye" Suffix, Gilbert LAZARD, Old Persian, "ی/ye" suffix in verbs, Morphological "ی/ye".

Dr. Hüsrev Ferşîdverd'in Çeviriye Yazdığı Önsöz

(زبان کهن‌ترین آثار نثر فارسی) *Zebân-i Kuhenterîn Asâr-i Nesr-i Fârsî*¹ ünlü Fransız araştırmacı ve İranolog Gilbert Lazard'ın Fransızca yazdığı bir kitaptır. Yazar Fars şiir ve edebiyatının dili hakkında pek çok kitap ve makale yazmıştır.

Beş yüz sayfalık detaylı ve bilimsel materyal içeren bu kitap, M. X. ve XI. yüzyılın Farsça dilbilgisi hakkında bilgi veren en önemli eserdir. 1963 yılında Paris'te basılan bu eser, Fars dilinin tarihi ve betimleyici gramerini araştıran yazarlar için değerli bir örnek olabilir. Fars dili için yapılması gereken görevlerden biri de bu kitabın ve yazarın diğer kitaplarının² Farsçaya çevrilmesidir. Çünkü Lazard ve diğer Batılı araştırmacıların gramer konusunda yazdıkları yüzlerce kitap ve makaleyi incelemeyen, Farsça hakkında derinlemesine bir araştırma yapmak mümkün değildir. Bu çeviriler olmadan ülkemizde dilbilgisi üzerine bir araştırma yapılacak olursa şayet ya eski çalışmaların tekrarı ya da çoğu dilbilgisi kitabı ve makalesi gibi eksik, yüzeysel ve bilimsellikten uzak olacaktır. Lazard'ın kitabının öne çıkan özelliklerinden biri, sadece M. X.

ve XI. yüzyıl Fars dilinin sesleri hakkında 120 sayfalık bilimsel ve yeni bilgiler içermesidir ki aslında söz konusu dönemde Fars dilinin en iyi ses bilimidir.³ Fiiller, özellikle “می/mî”, “ب/be” ve “ی/ye” ile ilgili diğer kitaplarda göremeyeceğiniz detaylı ve ilgi çekici içeriklere sahiptir. Fiil sonuna gelen “ی/ye” kitabın en detaylı, en iyi ve en kapsamlı bölümlerinden biri olup, yazar da bahsi geçen konuya özel bir önem verdiği ve önsöz kısmında da bu noktaya değindiği için (Önsöz. s. 25), tercümesini bizzat üstlendim. Umarım bu yazıyı görmekle Lazard’ın eserinin büyüklüğü Fars dili ve edebiyatını sevenler için daha da belirginleşecek ve gramercilerimiz de bazılarımızın yazdığı gibi değil, gramerin bu şekilde yazılması gerektiğini göreceklerdir.

Dolayısıyla Farsça gramerini doğru ve kapsamlı yazabilmek için geceyi gündüze katmak ve Lazard gibi çok çalışmak gerekir. Böylelikle İran dil bilimi ve gramer araştırmalarında tecrübe elde edilebilir. Ayrıca bu kitap ve Lazard’ın ve diğer batılı araştırmacıların Farsça grameri ile ilgili çalışmaları, ana dilimizin gramerini bile niçin yabancılardan öğrenmemiz gerektiği sorusunu aklımıza getirmelidir.

Lazard’ın kitabının bu bölümünün tanıtımı ve tercümesi, şüphesiz bizde Fars dili ve grameri hakkında daha fazla düşünme isteği uyandırmalıdır ve modern bilimler ve teknikler gibi bu bilimi de batılılardan dilenmemeliyiz.

Ayrıca söz konusu kitaba aşinalık, araştırmacı yazarlarımızı başkalarının materyallerini taklit etmek, tekrarlamak, yüzeysel kitap ve makaleler yazmak ve gereksiz terminoloji değiştirmek yerine özgün ve bilimsel eserler aramaya motive etmelidir.

Öte yandan (Lazard’ın) bu makale, çeviri hareketinin öneminin daha da farkına varmamızı sağlamalı ve İran dili ve edebiyatı ile ilgili Batılı araştırmaların orijinaline veya çevirisine atıfta bulunmadan, kesin bir bilimsel çalışma ortaya koymanın mümkün olmadığını öğretmelidir. Evet, Fars dili, şiiri, edebiyatı ve kültürü ile ilgili Rusya, Almanya, Fransa, İngiltere ve diğer ülkelerde yazılmış yüzlerce makale ve kitabı okumadan veya tercüme etmeden, bahsi geçen dillerin tamamına veya bir kısmına aşina olmayan araştırmacılarımızın işi zordur. Dolayısıyla üniversitelerin, bilim ve kültür merkezlerinin gerekli görevlerinden biri de bu kıymetli ve detaylı yazıları bir an önce Farsçaya çevirmek ve araştırmacıların işini kolaylaştırmaktır.

Konudan uzaklaşmayalım ve Lazard’ın değerli kitabını tanıtmaya dönelim.

Bu kitapta dikkat çeken noktalardan biri de yazarın, ünlü çağdaş şâir ve araştırmacı (Melikü’ş-şu’arâ) Bahâr’ın yazdığı *Sebkşinâsi*⁴ (سبک شناسی) kitabına verdiği önemdir. Lazard *Sebkşinâsi* kitabını “onur verici” bir çalışma olarak adlandırmıştır ve hakikaten de öyledir. Çünkü *Sebkşinâsi* hâlâ Fars dilinin tarihi üzerine en iyi kitap ve ana dilimizin en iyi tarihsel grameridir ve

aslında Lazard, Bahâr'ı onurlandırırken ve onun büyük eserinden yararlanırken aynı yola adım atmış ve araştırmasını tamamlamıştır. Dolayısıyla *Zabân-i Kohantarîn Aşâr-i Nasr-i Fârsî* (زبان کهن ترین آثار نثر فارسی) kitabı Bahâr'ın *Sebkşinâsi*'sinin tamamlayıcısı olarak kabul edilir, ancak *Sebkşinâsi*'den daha detaylı ve düzenli olup, batının çalışkan ve uzman gramercilerinin bilimsel üslubuyla yazılmıştır. Lazard, Bahâr'ın *Sebkşinasi* kitabını onur verici bir eser olarak tanıtmış ve bundan yararlanmıştı, ancak edebiyat hocalarımızın ve öğrencilerimizin birçoğu bu eseri okumamıştır.

Farsça dilbilgisi hakkında yazılmış Almanca, Rusça, Fransızca ve İngilizce onlarca kitap ve makalenin tanıtımı kitabın bir diğer dikkat çekici tarafıdır.

Elbette ki kitap, tüm yönleriyle kusurlardan ve hatalardan arınmış değildir. Bazı yerlerde içeriği şüphelidir ve tartışılmayı gerektirir, ancak şunu da bilmek gerekir ki hatasız bilimsel güzel bir çalışma yoktur. O nedenle kitabın tercüme ettiğim bu bölümünün konularını makalenin içinde veya sonunda ele aldım. Ayrıca "y" eki ile ilgili hem yazarın ele aldığı dönemi hem de daha sonraki dönemlerde söylenmemiş bilgileri yazının sonuna ek olarak yazdım.

Tercüme

312

Fiildeki “ی/ye” eki eski Derî Farsçanın ana gramer unsurlarından biridir. Bu ek, klasik şürde de geçmiş zaman fiiliyle birlikte bol miktarda görülse de günümüz Farsçasında tamamen kaybolmuştur. İncelediğimiz metinlerde yani IV/X. ve V/XI. yüzyıla ait metinlerde bu ek oldukça yaygındır ve sadece geçmiş zamana değil, şimdiki zaman ortacına da getirilir; hatta (-di'li geçmiş zamanın hikâyesi, -miş'li geçmiş zaman ve dilek-istek kiplerinde) ve (مَ /-em) (ی/y), (ست /-est) son ekleriyle kullanılır.

Bu ekin ortaya çıkışında ve gelişmesinde morfolojik ve yapısal açıdan da özellikler bulunmaktadır. Örneğin bazı metinlerde “ی/ye”nin yanında “ی/iz” şekli de görülebilmektedir.

Klasik dilbilgisinde⁵ bu eke “ی/yâ” adı verilir ve farklı türlere ayrılır: Şart yâ'sı, temenni (istek) yâ'sı, süreklilik yâ'sı vb. gibi.

Avrupalılar tarafından yazılan gramerde bu ekin rolü açıkça belirtilmemiş ve bu eserlerin yazarları onu “همی/hemi” ve “می/mî” ile eşdeğer olarak almışlardır. Çünkü bu ekin geçerliliğini yitirmesinden sonra onun yerine şart, istek ve süreklilik (geçmişte) yüklenen “می/mî” gelmiştir.⁶ Bu nedenle eski mensur metinlerdeki “ی/ye” ekinin delil olarak kullanıldığı birtakım durumları da zikretmekte fayda var. Bu, bize bu yapının canlı ve aktif iken değerini net bir şekilde tanımlamamızı sağlamaktadır.

“ی/ye” veya “یذ/îz” ekinin gramatik olarak biri geçmiş zamanda, diğeri şimdiki zamanda olmak üzere ikili bir rolü vardır. Bu ek, gerçekleşmemiş ve olası durumları ifade eder. Şart, şüphe, istek ve benzeri anlamlara gelir, ancak geçmişte gerçekleşmemiş hallerin yanı sıra alışkanlığa da işaret eder. Fakat durum fiillerinin (olmak, sahip olmak, gereklilik fiilleri gibi) kullanıldığı bazı durumlar dışında sürekliliği göstermez. Bu durumda “ی/ye” ekinin anlamı, karıştırılmadan “همی/hemi” ve “می/mî”ye yakındır. İncelememize konu olan metinlerde bu iki yapı arasındaki fark işlenecektir.

Burada, bu ekin morfolojik ve yapısal özelliklerini açıkladıktan sonra, farklı kullanım örneklerinin yanı sıra ikili rollerinin kanıtlarını da sunacağız.

Şekil Açısından “ی/ye”

“(ی/ye” ve “یذ/îz”)

“ی/ye”⁷ ekinin yanında aynı gramer görevine sahip olan ve Orta Farsça “ / یذ/hîz”in kalıntısı olan “یذ /îz” biçimini görebilirsiniz. Bu biçim *Tefsîr-i 'atik*'te de görülür. Örneğin:

بخورید، گفتید، بردید، آوردید، ساختید، دوختید، بنشستید، داشتید، شدید، بودید، بدانستید

Ayrıca Hâce Abdullah'ın *Keşfu'l-esrâr* ve *Tabakātu's-sûfiyye*'de “یذ /îz” şekline rastlamak mümkündür. Elbette adı geçen kitaplarda “یذ /îz” Herat lehçesinin etkisinde kalmıştır. Çünkü yukarıdaki eserlerin tamamı Herat'ta yaşayanlar tarafından yazılmıştır. Elbette o kitaplarda “یذ /îz”in yanında “ / یی” eki de görülüyor.

Fiile “ی/ye” ve “یذ/îz” getirilmesi

1- “ی/ye”, geçmiş ve şimdiki zaman ortaçlarına, tam fiile⁸ ve (مَ/_-em) (ی/ye), (سَ/_-est) ön eksiz fiillere de eklenir ve “ب/be” ön eki ve “همی/hemi” ve “ / می/mî” edatı ile birlikte gelebilir. Geçmiş ve şimdiki zamanda “ی/ye” birçok yerde kişi zamirleriyle birlikte kullanılır. Bu durumda sadece birinci tekil şahıs ile değil, ikinci tekil şahıs, birinci çoğul şahıs ve ikinci çoğul şahıs ile de birleştirilir.

II. tekil örnekleri:

داندستنی (Târîh-i Bel'amî), کردنی⁹ (*Tefsîr-i Kempriç* ve *Kıyasu'l-enbiyâ*), داندستنی (*Tefsîr-i Esferânî*).

I. çoğul örnekleri:

داندستیمی (*Hidâyetü'l-müte'allimîn*), بدادیمی (*Tercüme-i Tefsîr-i Taberî*), داندستیمی (*Tercüme-i Tefsîr-i Taberî*), نیافتیمی و نگفتیمی (*Dânişnâme-i alâ'î*), بودیمی، بنمودیمی (*Tercüme-i Tefsîr-i Taberî*), بنمانیمی، بنمانیمی (*Tercüme-i Tefsîr-i Taberî*), ستانیمی (*Tercüme-i Tefsîr-i Taberî*), خوانیمی، بنمانیمی (*Tefsîr-i Meshed*).

II. çoğul örnekleri:

(شما بدیدیدی) (*Târîh-i Bel'amî*), (گوئیدی) (*Keşfü'l-mahcûb-i Sicistânî*).

2- Ancak Mâzîde “ی/ye” bazen bu yapılarla da görülür. Bunlar Orta Farsçanın kalıntılarıdır.

«سگان بروی آغالیدندی و سنگ در وی انداختی» (تفسیر عتیق) یعنی «انداختندی»
 “Köpekler ona saldırıyor ve ona (?) taş atıyorlardı.”

«چون حرب کردی آن تابوت را پیش بردندی.» (تفسیر عتیق) یعنی «حرب کردند»
 “Savaşıklarında, o tabutu önde taşıyorlardı.”

«چون همه شنودندی برخاستی و گفتی.» (قصص الانبیاء). یعنی «برخاستندی» و «گفتندی»
 “Herkesi dinledikten sonra ayağa kalkıyor ve söylüyorlardı.”

Bu durumlarda “-end / -ند” in kaldırılmasının nedeni genellikle belirsizdir; çünkü bu, çoğul öznesi için tekil fiil kullanımında ortaya çıkan durumlardan biri olabilir.

Örneğin:

«از زن گنده پیر و مردی فرتوت فرزندان چون آید.» (تاریخ بلعمی) (یعنی چون آید)
 “Şişman yaşlı bir kadınla aşırı yaşlı bir adamdan çocuklar nasıl doğar.” (yani nasıl doğarlar-)

«با یاران که مانده بود با مدینه باز آمد.» (تفسیر عتیق)

“Geride kalan sahabeyle birlikte Medine’ye döndü.”

Veya “-end / -ند” önceki fiillere dayanarak kaldırılmış olabilir ki bu da genel bir kuraldır ve sadece fiile “ی/ye” eşlik ettiği zamana özel değildir.¹⁰

İkinci tekil şahısta “ی/ye” ekinin kullanım niteliği net değildir. Çünkü “ی/ye” eki ve “ی/ye” zamir eki hem beraber görünebilir hem de birleşmiş olabilir ve bu durum (ی/ئ) yazı şeklinin kusurundan kaynaklanabilir ve “ی/ئ”, “ی/ye” şeklinde yazılır. İki son ekin birleştirildiği durumlara örnek:

«هرگاه که خواستمی روان تو را دیدمی که خویشتن بروی افکندی» (تاریخ بلعمی) بجای افکندی.
 “Kimi arzularsam senin, ruhunu onun üzerine attığımı görüyorum.”

«اگر میگرفتی... همه امت تو میخواره شدند...» (قصص الانبیاء)

“Tamah etselerdi... tüm ümmetin şarap içen olurdu.”

Ayrıca ikinci çoğul şahısta “ی/ye” eki kişi zamiri “ید/yed” ile birleştirilir ve bazen “د/de” çıkarılır ve “ye” hem “ی/ye” ekinin temsilcisi hem de “ید/yed” şahıs zamirinin yerine geçer.

Örnek:

«اگر اندر شما چیزی بودی شما نیز هلاک میشدی.» (قصص الانبیاء)

“Eğer içinizde bir şey olsaydı siz de yok olurdu.”

3- Bazen önce fiilin kökü ardından bitişik kişi zamirleri (- مان - ش - ت - م -) gelir ve ondan sonra “ی/ye” eki gelir. Bu tür biçimler özellikle birinci çoğul şahısta yaygındır ve ikinci tekil şahısta nadiren görülür. (Birinci tekil şahısta, bitişik kişi zamiri (son ek) “م /em” ile kişi zamiri olmayan bitişik “م /em” zamiri aynı olup birbirinden ayırt edilemez.)

II. tekil şahıs örneği:

«چون بیامدی تو سخن من نشنودنی¹¹ و مرا هلاک کردی.» (اسکندرنامه)

“Geldiğinde, sözümü dinlemedin ve beni öldürdün.”

I. çoğul şahıs örneği:

«ما دزدان نیستیم و اگر دزد بودمانی آن درمها که اندر جوال بودی باز نیاوردمانی» (تاریخ بلعمی)
 «Biz hırsız değiliz ve eğer hırsız olsaydık çuvalın içindeki dirhemleri geri getirmezdik.»

«ما را از دست آن بیدادگر برهانیدی هر چند ما بدر او نیامدمانی» (تاریخ بلعمی)
 «Kapısına gelmediğimiz halde bizi o zalimin elinden kurtardın.»

«اگر دانستمانی که او پیغامبر است او را از خان و مان باز نداشتمانی» (تاریخ بلعمی)
 «Eğer onun bir peygamber olduğunu bilseydik, onu evinden ve ailesinden alıkoymazdık.»

«کاشکی ما یاران را یافتمانی تا ایشان هر سه را بکشتمی» (تاریخ بلعمی)
 «Keşke arkadaşları bulsaydık da onların üçüne galip gelseydik.»

«اگر ایشان ده چندین بودندی که هستند ما ایشان را کام ندادمانی» (تاریخ بلعمی)
 «Eğer onlar olduklarından on katı da fazla olsalardı onlara aman vermezdık.»
 Ayrıca *Çehâr Makâle, Tefsîr-i Ebü'l-fütûh ve Tezkiretü'l-evliyâ ve el-Mu'acem* Mukaddemesine de bakınız.

Bazen “ی/ye” eki kişi zamiri olmayan bitişik zamirlerden önce gelir.

Örnek:

«دریغا که ما ندانستیم که عرب بدین ضعیفی است و گرنه ما حرب کردیمان و این شهر را ندادیمان»
 (تاریخ بلعمی)

«Arapların bu kadar zayıf olduğunu bilmememiz çok yazık, yoksa savaşırđık ve bu şehri vermezđık.»

Orta Farsçada geçişli fiillere kişi zamiri olmayan bitişik zamirlerin eklenmesi yaygındır. Ancak Derî Farsçada bu genelleştirilmiştir ve bu zamirler geçişsiz fiile de bağlanmıştır. (بودمانی، نیامدمانی، شدمانی)

4- Bitişik zamirin kişi zamiri olduğu durumlar, bu zamirin nesne veya kişi zamiri olmadığı durumlarla karıştırılmamalıdır. Çünkü bu durumda bitişik zamir, “ر/ra” ilâvesiyle ayrı zamire eşittir.

Örneğin:

«اگر ما بودی (بمعنی «بودیمی») و (بمردی بمعنی «بمردیمی») ما او را بتابوت اندر نهادیمی و چون سخت شدمانی آن تابوت در پیش داشتمانی، ظفر و فتح ما را بودی» (تاریخ بلعمی) (سخت شدمانی = ما را سخت شدی).

«Eğer biz olsaydık ve o ölseydi onu tabuta koyardık, tabutu önde taşımak bize güç-kuvvet olurdu, zafer ve fetih bizim olurdu.»

«گفت بایستمی که برادر شما را بدیدمی» (قصص الانبیاء) (بایستمی = مرا بایست).

«Kardeşinizi görmem gerektiğini söyledi.»

«ای پدر اگر بدنیا ندیدمی هر آینه بقیامت بدیدنی» (قصص الانبیاء) (بدیدنی = مرا بدیدنی).

«Ey baba, beni bu dünyada görmediysen, kıyamet günü her daim beni göreceksin.»

5- “ی/ye”den farklı olarak nadiren bitişik kişi zamirleriyle birleştirilir ve yalnızca üçüncü şahıs zamiriyle birlikte gelir.

Örneğin:

گفتندی (طبقات الصوفیه)، سماع کردندی (کشف الاسرار)

Ancak “*Tabakātu’s-sûfiyye*”de istisnai durumlarda “نیستید” üçüncü çoğul şahıs dışında başka zamirle de birleştirilmiştir.

“*îz/îz*” genellikle fiilin zamirini tanımaksızın doğrudan fiilin Mâzî köküne bağlanır.

Bu durumun bir örneğini İvanov’un ikinci çoğul şahıs hariç tüm şahıslarla birlikte “*Tabakātu’s-sûfiyye*” üzerine yaptığı araştırmada görmek mümkündür. Çünkü orada “*îz/îz*” eki ile “*îz/îz*” zamiri örtüşmektedir.

Örnekler:

«يا طلحه اگر نخست بسم الله گفتید فریشتگان تو را از من در ربودی و بردندی تا بهشت» (تفسیر عتیق)

“Ey Talha, eğer sen önce Bismillah deseydin, melekler seni benden kapıp cennete alırlardı.”

«خداوندان حاجت بر راه ایشان بنشستید و حاجتهای خویش بوی برداشتید» (تفسیر عتیق)

“Efendiler, onların yoluna istemeye durdular ve kendi ihtiyaçlarını ona arz ettiler.”

“*îz/îz*” doğrudan muzârî köküne eklenmiş de olabilir. Bunun bir örneğini İvanov’un “*Tabakātu’s-sûfiyye*” araştırması (s. 350-352) birinci tekil şahıs, üçüncü tekil şahıs ve birinci çoğul şahısta görmek mümkündür.

Birkaç örnek:

«من در عراق نبیذ» (پژوهش ایوانف درباره طبقات الصوفیه، ص ۳۴۲)

“İrak’ta değildim.”

«اگر ما خواستید که جفت و فرزند گیرید از نزدیک خود گرفتید چنانکه کس را بدان اطلاع نبودید و از خلق خویش آن برگزیدید» (در ترجمه ان کنافا علین)

“Eşimiz ve çocuğumuz olsun isteseydik, yakınlarımızdan seçerdik; öyle ki kimsenin haberi olmaz ve biz onu kendi halkımızdan seçerdik.” (Enbiyâ/17)

«اگر ما خواستید که کنیز چنین کردید لیکن نخواسیتم و نکردیم» (کشف الاسرار)

“Eğer biz yapmak isteseydik böyle yapardık, Fakat biz istemedik ve yapmadık.”

“*ye/ye*” durumunda da görülen “*îz/îz*”in muzârî köküyle doğrudan bağlantısı, “*îz/îz*”in geçmiş zaman ile olan bağlantısından kaynaklanmaktadır ve kuşkusuz Herat lehçesinin özelliklerindedir.

Mâzî (Geçmiş Zaman) + “*ye/ye*” veya “*îz/îz*”

Mâzî + “*ye/ye*” veya “*îz/îz*”: “*ye/ye*” veya “*îz/îz*” bazen mâzî köküne eklenip şöyle haller alır:

Gerçekleştirilemeyen durumlar için:¹²

a. Şart Cümlelerinde:

«اگر من آنجا بودمی شما بدیدی» (تاریخ بلعمی)

“Eğer orada olsaydım siz görürdünüz.”

«اگر ما دانستی می که حرب باید کردن باز نگشتیمی» (ترجمه تفسیر طبری)

“Eğer savaşmak gerektiğini bilseydik geri dönmezdik.”

«اگر منفعت یافتن ما از جوهر هوا بودی نیابستی که بهوای گرمابه و هوای چاه دمدار خبه (خفه) گشتیمی» (هدایة المتعلمین)

“Eğer bizim faydamız (yaşam sağlığımız) havanın özünden olsaydı, hamamın sıcak havası ve nemli kuyunun havasında bunalmamamız gerekirdi.”

«اگر نه کناره جهان بودی و شادکامی دشمنان که هم امروز بفرمودی تا هزار میر را گردن بزددی» (اسکندر نامه)

“Dünyanın ve düşmanların asayişinden vazgeçseydi, bugün bin komutanın boyunlarını vurmaları emrini verirdi.”

«اگر میکشتی بر سر گناه بکشتی روز نخست» (اسکندر نامه)

“Eğer öldürüyorsan, ilk günün günahından dolayı öldürüyorsun.”

b. Hasret ve Temenni için:

«وای بر من کاشکی بمردمی» (ترجمه تفسیر طبری)

“Yazıklar olsun bana, keşke ölseydim.”

«کاشکی ما را کشتی تا از این شرمساری برستمی» (اسکندر نامه)

“Keşke, bizi bu utançtan kurtarmak için öldürseydin.”

«هر کس تمنا میکردند که کاشکی بدرخانه ما فرود آمدی» (ترجمه تفسیر طبری)

“Herkes, keşke bizim evimize gelse diye diliyordu.”

c. Gereklilik, Yeterlilik (-ebilmek) ve istemek vb. (yani gerekliliği, ihtimali ve gerçekleşmeyecek durumları belirten fiiller):

«بایستی نگریستننها را فضلہ بودی... و لیکن منجمان اندر این چیزی نگفتند» (التفهیم)

“Dikkatini artırman gerekirdi... çünkü gökbilimciler bu konuda hiçbir şey söylemediler.” (et-tefhîm)

«بتوانستندی کردن که بر حروف معجم کردند آن که...» (التفهیم)

“Yapabilseydin *Acem harfleriyle (Farsça?) yazardın onu...*”

«خواستمی که یک دانه گندم بدیناری بودی» (زین الاخبار)

“İsterdim ki bir buğday tanesi bir dinar olsaydı.”

d. Olasılığı ve gerçekleşmemiş şeyleri ifade eden yan cümle:

«خواست که با ایشان حرب کردی و نتوانست کردن از بهر عهدهی که با ایشان داشت» (تاریخ بلعمی)

“Onlarla savaşmak istedi ama onlarla yaptığı antlaşma nedeniyle bunu yapamadı.”

«سی شبانروز رها نکرد که ایشان بشهر اندر آمدندی» (تاریخ بلعمی)

“Onlar şehirde bulunduğu otuz gün otuz gece boyunca (onlardan) ayrılmadı.”

«یوشع خاموش گشت که حدیث ماهی بموسی بگفتی و موسی را فراموش شد که حدیث ماهی پرسیدی» (تاریخ بلعمی)

“Yûşâ balık hikâyesini Musa'ya söylemedi ve balık hikâyesini Musa'ya sormayı unuttu.”

«شرم داشت که کسی را گفتی» (تفسیر عتیق)

“Birine söyledi diye utanıyordu.”

«نیارستند که... کردندی» (زاد المسافرین)

“...yı yapamadılar”

e. Özellikle rüya anlatımında olan-biteni aktarıırken:

«بخواب دید چنانکه فرشته ای از آسمان فرود آمدی و ایدون گفتی» (تاریخ بلعمی)
 “Rüyasında gökten bir meleğin indiğini ve şöyle söylediğini gördü.”
 «انوشیروان بخواب اندر چنان دید که بادی از آسمان بیامدی و کوشک او همه ویران کردی و از کنگره های کوشک چهارده بماندی و باقی ویران شدی و آتشی بیامدی و آن کوشک او را بسوختی»
 (ترجمه تفسیر طبری)
 و نگاه کنید بمقدمه مجمل التواریخ و القصص، صفحه ۲۲ و ۲۳ و بسبک‌شناسی، جلد ۱، صفحه ۳۴۶ و ۳۴۷.

“Anuşirvan rüyasında gökten bir rüzgâr geldiğini ve onun köşkünü yıkıp yok ettiğini, köşk surlarından (sadece) on dört tanesinin kaldığını ve geri kalanların (tamamen) yıkıldığını ve bir ateşin gelip onun köşkünü yaktığını gördü.”
 Ayrıca bkz. Mücmelü't-tevârih ve'l-kısas adlı eserin Giriş kısmı, s. 22, 23; ve Sebkinâsî, c. I, s. 346,347.

f. Alışkanlık-Devamlılık için (Geçmiş Zamanda):¹³

«پیغامبر... مردی بر ساقه لشکر داشته بود... تا چون لشکر برفتی او بر آن جایگاه بودی تا اگر کسی چیزی گم کرده بودی او بیافتی و بیاوردی» (تاریخ بلعمی)

“Peygamber (sav)’in... ordunun arkasında bir adamı vardı... ordu hareket ettiğinde orada durur, birisi bir şey kaybederse onu bulur ve geri getirirdi.”

(مردی بودم که بعرب اندر دزدی کردمی و کاروانها زدمی) (تاریخ بلعمی)

“Arap bölgesinde hırsızlık yapan ve kervanlara saldıran bir adamdım.”

«چون پیش پیغامبر آمدی گفتی که من با توام و چون پیش جهودان و کافران رفتی ایشان را گفتی که من با شما ام» (ترجمه تفسیر طبری)

“Peygamber’e geldiğinde ‘Ben seninleyim’ derdin, kâfirlerin yanına gittiğinde ‘Ben sizinle beraberim’ derdin.”

«و هر که آواز او بشنیدی هوش از او رفته بودی کز آن آواز او بمردی» (ترجمه تفسیر طبری)

“Ve onun sesini duyan herkes bilincini kaybediyor, onun şarkısından dolayı ölüyordu.”

«معاینه دیدیم که پاره ای هوای روزن بغایت صافی از سرما بیستی و ابر شدی و آن ابر برف شدی و فرونشستی و هوا صافی بماندی پس دیگر بار همچنان بیستی و ابر شدی و برف شدی» (دانشنامه علایی)

“Soğuktan dolayı gökyüzündeki (?) temiz havanın bir kısmının donduğunu, bulut haline geldiğini, o bulutun kara dönüştüğünü, yağdığını, ardından havanın dindiğini, böylece bir dahaki sefere (kadar) havanın aynı şekilde donup bulut olduğunu ve kar yağışına dönüştüğünü gözlemledik.”

Diğer örnekler için Hücvârî’nin *Keşfü’l-mahcûb* adlı eserinde, s. 44, 27. satır ve s.45’e ayrıca İvanov’un *Tabakâtü’s-sûfiyye* çalışmasına bakınız.

“/ye” fiillerin geçmiş zaman haliyle görünüşe göre, geçmiş bir zaman diliminde de sürekli bir durumu veya normal eylemi belirtir:

«ایشان مر نعمان و ملکان عرب را بزرگ داشتندی و لیکن خراج ندادندی و میری کس نپذیرفتی»
 (تاریخ بلعمی)

“Onlar Nûman’a ve Arap sultanlarına saygı duyarlar, fakat haraç ödemezler ve kimsenin emirliğini kabul etmezlerdi.”

«خزینه رومیان اندر این جزیره بودی اندر قدیم» (حدود العالم)

“Romalıların hazinesi eskiden bu adadaydı.”

«شهریست اندر قدیم، چینیان داشتندی و اکنون تبتیان دارند» (حدود العالم).

“Eski çağlardan bir şehirdir, Çinlilerin elindeydi ve şimdi Tibetlilerin elinde.”

Bazen “همی /hemî” veya “می/mî”, geçmiş zaman fiilinde “ی /ye” veya “یز/îz” ile birleşerek bir alışkanlığı belirtir, bazı durumlarda tekrarlanan bir eylemin sürekliliğini ve kalıcılığı olduğunu belirtebilir:

Örneğin:

«هر که از مادر بزادی جامه بر تن پدید آمدی، میبالییدی و تا مرگ بندیدی» (تفسیر عتیق)

“Anadan doğan herkesin üzerine bir kaftan biçilir, onunla büyür ve ölüme kadar yırtılmaz.”

«قربانی که بکردی بر آتش میداشتی تا میسوختی» (قصص الانبیاء)

“Kestiğin kurbanı kızarana kadar ateşin üzerine koyardın.”

«بشبهای بیامدندی اندر نهان و پیغامبر اندر نماز بودی ایشان میشنیدندی، آنچه وی میخواندی و تعجب مینمودندی» (کشف المحجوب هجویری)

“Geceleri gizlice gelirlerdi ve Peygamber (Efendimiz) orada namazda olurdu, Peygamber’in okuduğu şeyi (âyetleri) duyar ve şaşırırlardı.”

Ancak diğer durumlarda, “همی /hemî” veya “می/mî” yalnızca eylemin tekrarını vurguluyor gibi görünür:

Örneğin:

«گروهی مردم بزیر درخت سیب بودند و از او سیب همی افتادی و ایشان همی خوردندی و نبیذ با وی همی خوردند» (الانبیاء).

“Bir grup insan bir elma ağacının altındaydı ve ondan (elma ağacından) elma düşüyor ve onlar yiyorlar ve onunla birlikte şarap içiyorlardı.”

«هر روز از بیعتیان ابراهیم المهدی همی گرفتندی و همی آوردندی تا زندانیان بسیار شدند» (تاریخ بلعمی)

“Her gün İbrahim el-Mehdî’ye sadık olanlardan yakalıyorlar ve getiriyorlardı. Böylece tutuklu sayısı arttı.”

«بیست سال بدین مذهب بماندند و بسیار خلق تباه شدند و بکفر آمدند و هر که او را متابعتشده همی کشتی» (تاریخ بلعمی)

“Bu mezhepte yirmi yıl kaldılar, çoğu halk bozuldu ve kâfir oldu. Ona tâbi olmayanları öldürüyordu.”

«هر روز بحمالی همی رفتی و دو ماهی همی بستدی» (ترجمه تفسیر طبری)

“Her gün hamallık için gidiyordun, fakat iki ayın parasını alabildin.”

Muzâri (Şimdiki Zaman) + “ی/ye” veya “یز/îz”

“ی/ye” veya “یز/îz” eki şimdiki zamana eklenir ve ona şart, istek ve şüphe gibi olası anlamlar verir:

a. Şart: Bu durumda sözcüğün yanına “eğer” ya da eş anlamlıları gelir:

Örneğin:

«اگر من شما را بکشمی چنانکه او گوید از شما کس زنده نماندی» (تاریخ بلعی)

“Eğer onun dediği gibi sizi öldürürsem, sizden kimse canlı kalmazdı.”

«اگر باشیدی ما را بازگشتن بیزاری ستانیمی از ایشان» (ترجمه تفسیر طبری) (در ترجمه لو آن لنا کره فتنبرء منهم)

“Eğer geri dönmemiz nasip olsaydı onlardan uzak durmak isterdim.”

«اگر مرا بودی بازگشتن باشمی از نیکوکاران» (ترجمه تفسیر طبری) (در ترجمه لو آن لی کره فاکون من المحسنین).

“Eğer geri dönmem nasip olsaydı, iyilik yapanlardan olurdu.”

«آن اشتر باز نیافتند منافقان گفتند اگر پیغامبر خدای استی میدانندی که اشتر کجاست» (ترجمه تفسیر طبری)

“O deveyi bulamadılar, münafıklar, ‘eğer sen Allah’ın elçisi olsaydın, devenin nerede olduğunu bilirdin’ dediler.”

«اگر آدمیان او را بر هیأت وی نبینندی بمیرندی» (تفسیر عتیق)

“Eğer insanlar onu onun şeklinde görmezlerse ölürlerdі.”

«اگر نی من بگویمی درازتر» (تفسیر کمبریج)

“Eğer başka yoksa (?) ben daha uzun söyleyeyim.”

b. Dilek: Bu durumda cümlede “کاش/kâş” veya “کاشکی/kâşki” veya “کاج/kâc” veya “کاجی/kâci” ifadeleri gelir:

«کاشکی بدانمی که کدام گرگ یا کدام دده خورد» (قصص الانبیاء)

“Keşke hangi kurdun veya hangi canavarın yediğini bilseydim.”

c. Gereklilik, Yeterlilik (-bilmek) ve İstemek fiilleri ve bunların eşanlamlıları:

«بدین قیاس بایدی که گویمی» (هدایة المتعلمین)

“Bu kıyasla söylemem gerekirse.”

«واجب کندی که ایشان بنوشتندی و من بیاموزمی» (بیهقی)

“Onların yazması, benim öğrenmem gerekir.”

«بایدی که من بدانم که روز رستاخیز خدای تعالی مرده، زنده چگونه کند» (ترجمه تفسیر طبری)

“Yüce Allah’ın, kıyamet gününde ölüleri nasıl dirilteceğini bilmem gerekir.”

d. Olasılığı belirten yan cümlelerde:

«آن وقت جگر خون نیکو تواند کردن بی آنکه او را چیزی از این فعل بازداردی» (هدایة المتعلمین)

“Ciğerlerin dağıldığı o vakit, hiçbir şey onu bu işten alıkoymayacak şekilde güzelce yapabilecek.”

«هیچ مرغنده نبود که ریم خواهدی کردن» (هدایة المتعلمین)

“Hiç eğirecek pamuk yok muydu?”

«جگر او را قوت نبود که آن طعام را یا آن شراب را استمالت کندی و بمزاج خویش آردی» (هدایة المتعلمین)

“Ciğerinin o yemeği veya o şarabı kabul edip sindirim sistemine uyum sağlayacak kadar gücü yoktu.”

«همی خواهند که... ایستندی» (جامع الحکمتین)

“... durmanı isterler.”

«اهل مکه اندر جهان همی نروند تا بنگرندی و تفکر کنندی تا بدانندی» (تفسیر کمبریج)

“Mekkeliler müşahede edinceye kadar dünyaya meyiletmezler, anlayana kadar da tefekkür ederler.”

e. Görünümü tanımlamak için¹⁴:

«دائم چنان بود گوئی بگریدی» (هدایة المتعلمین)

“Sanki her zaman istekli gibiydi.”

«پنداری که تن او پر بودی» (هدایة المتعلمین)

“Vücudunun kanatlandığını sanırsın.”

«بخواب دیدم که پس از کشتن زید بن علی بسه روز چنانکه گروهی زنان فرود آیندی و دستها بر روی همی زیندی و همی گریندی و نوحه همی کنندی» (تاریخ بلعمی)

“Rüyamda Zeyd bin Ali’yi öldürdükten sonra bir grup kadının üç gün boyunca aşağıya inip ellerini birbirlerine vurarak ağladıklarını ve ağıt yakıyor olduklarını gördüm.”

«من چنان دیدم بخواب که انگور می افشارمی» (قصص الانبیاء)

“Rüyamda üzüm sıkıyor olduğumu gördüm.”

imek fiili “ی/ye” veya “یذ/îz” ekiyle birlikte

(-em, y, -est) son ekli olmak fiiline “ی/ye” veya “یذ/îz” eklenmesi, şimdiki zamanda gördüğümüz durumların aynı anda gerçekleşir.

Örneğin:

«او را بمیان کشتگان بجوئید که اگر زنده استی سوی من آمدی» (تاریخ بلعمی)

“Onu ölülerin arasında arayın, eğer yaşıyor olsaydı bana gelirdi.”

«اگر نه آنستی که من عیال بسیار دارم.... من بمدینه رومی بیهانه پسر و آنجا ویل جویمی که محمد را ... تنها بیایمی و بکشمی» (تاریخ بلعمی)

“Ben kalabalık bir aileye sahip değil miyim?.. Ben oğul gerekçesiyle Medine’ye giderim ve orada bir fırsatını bulur, Muhammed’i... yalnız yakalayıp öldürürüm.”

«اگر از بهر صدقه نیستی من خواسته نخواستمی» (تاریخ بلعمی)

“Eğer sadaka (vermek) için olmayacaksa ben varlık istemiyorum.”

«اگر سرد نیستی کثیف و گران نیستی» (دانشنامه علایی)

“Eğer (hava?) soğuk olmazsa kirli ve ağır olmaz.”

«اگر من نیستی دیراستی تا مغزهای شما کرکسان خوردندی» (سیاستنامه)

“Eğer ben olmasaydım çok geç (kalınmış) olur ve böylece akbabalar beyninizi yemiş olurdu.”

«اگر نه بخردانندی...» (قابوسنامه)

“Eğer akıllı olmazlarsa... (?)”

«کاشکی زنده نیستی» (تاریخ بلعمی)

“Keşke hayatta olmasaydım.”

«گوئی آن سایه استی» (ترجمه تفسیر طبری)

“Sanki o, gölgedir.”

«گوئی اندر خوابستی ولیکن چشم باز بودش» (هدایة المتعلمین)

“Sanki uykudaydı, ama onun gözü açıktı.”

«چنان بوند که گوئی خواب نیستندی» (دانشنامه علائی)

“Sanki uyumuyorlarmış gibi olurlardı.”

«من بخواب دیدم که قیامتستی و جمله خلق اندر جایگاه منندی» (کشف المحجوب هجویری مقدمه ژوکوفسکی)

“Rüyamda kıyamet günü olduğunu ve bütün halkın benim makamımda olduğunu gördüm.”

Diğer örnekler için bkz. *et-tefhîm* ve *Keşfü'l-mahcûb* ve *Tezkiretü'l-evliyâ'nın mukaddimeleri* ve ayrıca “*İvanov'un Tabakātu's-sûfiyye araştırması*”

“îz/” yalnızca şart fiili olduğu durumda “-em, y, -est” ekleriyle gelir. Örneğin:

«ارنه کسائی ایذ» (بژوهش ایوانف درباره طبقات الصوفیه، صفحه ۳۴۲)

“Eğer Kesâî değil ise”

«ار خرقائی برجا ایذ» (همان مأخذ)

“Eğer Harakānî makamında-kararlı ise”

«اگر تو آگاه ایذ» (از همان مأخذ)

“Eğer sen haberdar isen”

«وار نیستیذ» (از همان مأخذ)

“Ve eğer yoksan-değilsen”

“ye/” veya “îz/” ile fiilin tam halleri

Fiilin tam halleriyle¹⁵ “ye/” ve “îz/” -fiilin şekli ve görünümü açısından- geçmiş ve şimdiki zamanda gördüğümüz eylemlerin aynısını yapar. Ancak fiilin tam hallerinde yer alan tamamlanmış eylem anlamı da buna eklenmiştir:

-miş’li geçmiş zaman hikâyesi ile:

a. Eylemin gerçekleşmiş olması mümkündür:

-miş’li geçmiş zaman hikâyesi geçmişteki belirli bir zamandan önce olduğunda:

Örneğin:

«اگر پیشتر از این آمدینی که این مرد با سپاه هنوز بیمن نرسیده بودی من سپاه کردمی و پیش او رفتمی و با او حرب کردمی» (تاریخ بلعمی)

“Eğer sen bu adam, orduyla Yemen’e gelmeden önce gelseydin, ben ordu toplar onun önüne gider ve onunla savaşırdım.”

«اگر گفتمی.... گفته بودی» (زادالمسافرین)

“Eğer söyleseydim... söylerdi.”

«اگر بنرفته بودندی ممکن نبودى که کس بتوانستی رفت» (تاریخ بلعمی)

“Eğer onlar gitmeselerdi kimsenin gitmesi mümkün olmazdı.”

Ancak bazen “ye/” ve “îz/” sadece olası ve gerçekleşmemiş geçmişi (fiilin eylemi bitmeden) belirtir. (Mütercim)

«ای پدر اگر مرا بخانه گفته بودی من مادر و خویشان را درود کرده بودمی» (تاریخ بلعمی)

“Baba beni eve davet etseydin annemi ve akrabalarımı selamlardım.”

«ابن زن زیرک مینماید و طبع ملوکان دارد نیکو بودی اگر خدای تعالی وی را اسلام داده بودی» (قصص الانبیاء)

“Bu kadın akıllı görünüyor ve asil karakterlidir. Eğer Cenâb-ı Hak ona İslam nasip etseydi iyi olurdu.”

«ای کاشکی که من بمرده بودمی پیش از این حال» (تفسیر عتیق) (در ترجمه یالیتی مت قبل هذا)
 “Keşke ben bu durumdan önce ölseydim.” (tercümesi).
 «کاشکی ما بوده بودیمی» (تفسیر کمبریج)

“Keşke biz yaşıyor-var olsaydık.”

Ve *Tezkiretü'l-evliyâ'nın* I. Cilt, 213. Sayfa, 9. Satırı ve aynı kitabın 2. Cilt, 166. Sayfa, 6. Satır ve 174. Sayfa, 22. Satırına bakınız.¹⁶

b. Bir alışkanlığı gösterir:

«عمر، چون طعام داده بودی آنگاه بخانه رفتی» (تاریخ بلعی)
 “Ömer, yemeği veriyor, o vakit eve gidiyordu.”
 «هر آنکس که او گناهی کردی آن اندام که بدان نگاه کرده بودی بیایستی بریدن» (ترجمه تفسیر طبری)

“Her kim günah işlerse, işlediği o uzvu kesilmelidir.”

Başka örnekler görmek için bkz:

Keşfü'l-mahcûb - Jukovski'nin Mukaddimesi, s. 44 ve İvanov'un *Tabakātu's-sûfiyye* araştırması, s. 451, *Tezkiretü'l-evliyâ* c. I, s. 29, Satır 23.

-miş'li geçmiş ve istek kipiyle olası durumlar için:

«اگر نه آنست... همه جهان گرفتستی» (تاریخ سیستان)
 “Eğer öyle olmasaydı... bütün dünyayı ele geçirirdi.”
 «اگر این آیت نیستی قاضیان هلاک شده اندی» (تفسیر کمبریج)
 “Eğer bu Âyet (-i Kerime) olmasaydı kadınlar yok olurdu.”
 «بی آنکه مرا مشاهده افتادستی» (هدایة المتعلمین)
 “Beni görmeksizin”
 «چنان شود که گوئی بدو بدستی» (هدایة المتعلمین)
 “Sanki koşmuş gibi olur.”
 «آبله ها پدید آید گوئی باتش سوختستی» (هدایة المتعلمین)
 “Çiçek hastalığı, sanki ateşte yanmış gibi görünür.”
 «خواهندی.... که ایشان از مدینه بیرون رفته باشندی» (تفسیر کمبریج)
 “İsterler ki... onlar Medine'den çıkmış olsalar.”

¹ La Langue Des Plus Anciens Monuments de la Prose Persane.

² *Grammaire du Persan contemporain* (دستور فارسی معاصر).

³ Fonoloji

⁴ *Sebksînâsî* (سبک شناسی) üstat Bahâr'ın kitabı için uygun bir isim değildir. Çünkü bazı konular dışında üslup tartışması gözükmemektedir, bu nedenle kitabın bir diğer adı olan *Târîh-i Ta'avvur-i Nesr-i Fârsî* (تاریخ تطور نثر فارسی), bu değerli eser için daha uygun bir isimdir.

⁵ Klasik dilbilgisi; *Sebksînâsî* (Melikü's-Şu'arâ Bahar) ve benzeri eserler *Persishe Grammatik* (Carl Salemann- V. Shkovski, Berlin, 1889), *Grundriss der*

Nupersischen. Etymologie, (P. Horn, Strasburg 1893), *Neupersischen Grammatik*, (H. Jensen, Heidelberg, 1931).

- ⁶ İlerleyen konularda da göreceğimiz üzere “می/mî” her zaman “ی/ye” yerine geçmez; ancak bazen “ب/be” çoğunlukla da şimdiki zamanda bu ekin yerine geçmiştir ve bazen de “ی/ye” yerine ikamesi olmadan bırakılır.
- ⁷ “ی/ye”, Orta Farsça “هی/hî” veya “هیز/hîz” ekinden ve eski Farsçadaki “ah” (بودن) fiilinin üçüncü tekil şahıs dilek kipi olan “هیت/hayt” kelimesinden türemiştir.
- ⁸ -miş’li geçmiş zamanın hikâyesi, -miş’li geçmiş zaman, dilek-istek kipi ve edilgen ortaçlarla yapılan fiillere tam fiil denir.

⁹ Örnek: *Mantiku’ t-tayr-ı Attâr (Mütercim)*

گر قدم در عشق محکم داریی مذهب این زلف پر خم داریی

¹⁰ Rahmetli Bahâr bu tür fiillerden bahsetmişti. (*Sebkşinâsi*, c. I, s. 349, I. Baskı); Ayrıca merhûm Kazvînî, hem *Tezkiretü’l-evliyâ* Mukaddimesinde hem de *Târîh-i cihân-güşâ’i*’nin Mukaddimesinde bu noktaya değinmiştir. (Mütercim)

¹¹ Lazard’ın ardından Dr. Ahmed Tefazzulî de bu noktaya değinerek konuyu daha detaylı bir şekilde anlatmıştır. Bkz: Dr. Ali Revâkî ve Dr. Ahmed Tefazzulî, “*Sâhtimânî ez fi’l-i mâzî*”, Mecelle-yi Dânişkede-yi Edebiyât ve ‘Ulûm-i İnsânî, Dânişkede-yi Edebiyât-i Dânişgâh-i Tahrân, Sâl-i Şânzdeh, Sayı: 4.

¹² Yazara göre “ی/ye” eki iki durumda kullanılır: İlki alışkanlık ve sürekliliği ifade eden gerçekleşebilir veya gerçekleştirilebilir (reel), diğeri ise gerçekleştirilemez veya gerçekleşemez durumlarda (irreel). Yani eylemin gerçekleşmesinin kesin olmadığı durumlarda, şart, dilek, şüphe, rüya ve zaruret in ifadesi gibi (durumlarda kullanılır). Yazar şüphe “ی/ye”sinin kullanımını yazmamış; yani “ye”nin sanki-güya ve sana göre gibi anlamlarında yer vermiş.

Örnek:

بیار آن می که پنداری روان یاقوت نابستی (رودکی)

“Eşsiz yakut özü gibi görünen o şarabı getir!” (Mütercim)

¹³ Bu örneklerde “ی/ye”, şart ye’sidir. Ancak aynı zamanda alışkanlığı da belirtir. Zira “Çünkü” aynı zamanda şart sözcüklerinden biridir ve *Tezkiretü’l-evliyâ*’dan olan bu örnekte de “ye” şart ve alışkanlık-devamlılık ye’sidir.

و چندان خوف بر او غالب بوده است که چندان نقل کرده آمد که چون نشستہ بودی گفتی در پیش جلا د نشستہ است و هرگز کس لب او خندان ندیدی. « (ج ۱، ص ۲۹)

Ve üzerine öyle bir korku çökmüştü ki şöyle anlattı: Otururken sanki celladın karşısında oturuyormuş ve onun gülümseyen yüzünü artık kimse görmedi.” (C. I, s. 29)

¹⁴ Burada görünüş tanımı şüphe (sanki) ve rüyayı ifade etmek içindir. Çünkü “görünüş” ve “görünüşün şekli” anlamına gelen (appearance), aynı zamanda Fransızcada gramer ve dilbilimsel bir terimdir.

¹⁵ İstek kipinin bu zamanı, verilen fiilin sıfat-ı mefulî’sinin sonuna yardımcı fiilleri ilave etmek suretiyle kurulur. Örneğin:

-mişli geçmiş zaman hikâyesi (رفته بودم) –mişli geçmiş zaman (رفته است) İstek kipinin geçmiş zamanı (رفته باشم).

¹⁶ *Tezkiretü’l-evliyâ*’nın II. ciltteki kanıtı şöyledir:

«اگر من خدمت سلطان نکرده بودمی خدمت سلطان نتوانستمی کرد (ج ۲، ص ۱۶۶ س ۶)

“Eğer sultanın hizmetinde çalışmasaydım, sultana hizmet edemezdim.”

«اگر بمحل تحقیق رسیده بودی چنان بودی که گفت...» (همان کتاب ص ۱۷۴ س ۲۲)

“Eğer tahkik mahalline ulaşabilseydin dediği gibi olurdu...”

Fakat I. cilt, s. 231, Satır 19'da zikredilen kanıtta -miş'li geçmiş zaman hikâyesi yoktur, cümle de şu şekildedir:

«بلکه غیبت بر آن بری که چندان طاعت که او کرد باری من کردمی»

“Belki kıskançlığın (gıbta) keşke onun kadar ibadet edebilseydim, diyedir.”

(Mütercim)